

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermde stadsgezicht **villapark Den Elzent**, gemeente
Eindhoven (Noord-Brabant) ex artikel 35 Monumentenwet 1988

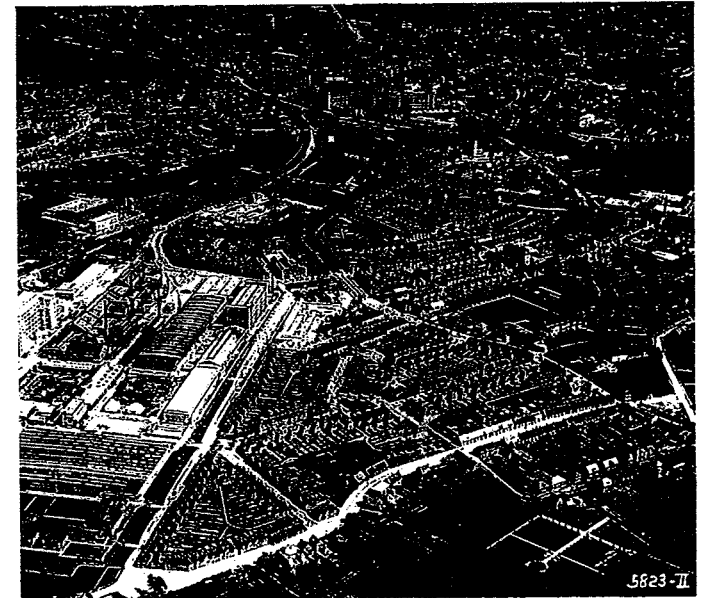
in procedure: 14-12-1998

errata: geen

aangewezen: 16 APR. 2003

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermde stadsgezicht **villapark Den Elzent**, gemeente
Eindhoven (Noord-Brabant) ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Eindhoven, villapark Den Elzent

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten, met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is de stedenbouw uit de periode 1850 -1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit om het beschermde stadsgezicht villapark Den Elzent te Eindhoven aan te wijzen, vloeit voort uit die inventarisatie.

Inleiding

Het gebied dat bekend staat als 'Den Elzent', is gelegen ten zuiden van het oude centrum van Eindhoven, gedeeltelijk in het stadsdeel Stratum, gedeeltelijk in het huidige centrumgebied.

Het gebied is min of meer rechthoekig, in het noorden wat smaller dan in het zuidelijk deel. De lobvormige bebouwing in het gebied wordt aan de west- en zuidkant omgeven door groen. Opvallend daarin is een aantal straten met een gebogen beloop.

Het stratenpatroon is gebaseerd op een aantal uitbreidingsplannen dat, in opdracht van de gemeente Eindhoven, rond 1920 werd gemaakt met het oog op het ontstaan van 'Groot Eindhoven'. Voor het doorgaande verkeer is de gebogen Dr. Schaepmanlaan een belangrijke ader. Deze brede verkeersas doorsnijdt de wijk. In het gebied ten noorden daarvan vormen de elkaar kruisende Jan Smitzlaan en de Bilderdijklaan de belangrijkste elementen in de structuur. In het gebied ten zuiden van de Dr. Schaepmanlaan is tussen de Alberdingk Thijmlaan en de Jonckbloetlaan een aantal straten parallel aan elkaar aangelegd. De belangrijkste functie in het gebied is wonen. Daarnaast zijn enkele onderwijsvoorzieningen getroffen. Een ziekenhuis, dat in de eerste opzet van de wijk was gepland, is nooit gerealiseerd.

Als een van de weinige gerealiseerde onderdelen van de uitbreidingsplannen die in het kader van de annexatie van een aantal randgemeenten door Eindhoven zijn gemaakt, is het gebied van stedenbouwkundig belang gezien de ontwikkeling van de stad Eindhoven. In deze plannen werd voor het eerst een totaalvisie op het toekomstige 'Groot Eindhoven' gegeven, waarbij de nadrukkelijke radiale structuur omgevormd werd tot een meer gecentreerde structuur. De oorspronkelijke opzet is goed bewaard gebleven en de invulling daarvan is van hoogwaardige kwaliteit, mede dankzij het aanwezige groen van de Dommelpantsoenen en het Stadswandelpark.

Ontwikkelingsschets

In de negentiende eeuw was het huidige villapark een onbebouwd, agrarisch gebied, gelegen tussen de lintvormige bebouwing langs de weg naar Stratum en Aalst in het oosten en de riviertjes de Dommel en Tongelreep in het westen (kaart 1). In het zuidoostelijk deel van het gezicht - nabij de kern van de toenmalige gemeente Stratum - liet de Stratumse tabaksfabrikant Coolen een nieuw herenhuis bouwen dat in 1869 gereed kwam. Tien jaar later kwam het goed in bezit van de Amsterdamse koopman Sinkel, die op de voormalige Looiakkers een tuin met vijver liet aanleggen, die zich van 'Huize den Elsent' tot aan de Tongelreep uitstreckte (kaart 2). Bij de villa hoorde een ruim koetshuis. Vanaf 1919 werd de villa bewoond door de zusters Ursulinen, die het huis Sancta Ursula doopten.

Aan het begin van de twintigste eeuw groeide bij de gemeente Eindhoven de behoefte om een aantal omliggende gemeenten te annexeren, welk plan in 1920 werd gerealiseerd. Als voorbereiding daarop werd aan ir. J. Cuypers en stadsarchitect L.P.J. Kooken opdracht gegeven een uitbreidingsplan te ontwikkelen. Dit Algemeen Uitbreidingsplan voor Eindhoven kwam in 1918 gereed en diende vooral ter begeleiding van de komende annexatie. Meest kenmerkend ervan is dat Cuypers en Kooken de radiaalstructuur tot een geheel probeerden te smeden. Leidraad daarbij vormden ideeën met betrekking tot tuinvijken. Dit resulteerde in een geplande scheiding van functies waarbij het wonen vooral in groene gebieden gerealiseerd moest worden, daarnaast geordend naar klassen. Het uitbreidingsplan werd een ideaalbeeld waarbij het stadsdeel Stratum vooral een woonfunctie werd toebedacht. In het betreffende gebied, Den Elzent genoemd, moest een villawijk worden gebouwd, direct grenzend aan de algemene voorzieningen van het stadscentrum.

Daarvoor werd een royaal opgezet stratenpatroon ontworpen met enkele gebogen structuren (kaart 3).

Na de annexatie kreeg de toenmalige directeur van Gemeentewerken G.C. Kools de opdracht tot uitwerking van het uitbreidingsplan. De bedoeling hiervan was om meer regelmaat in de bebouwing te brengen en de samenhang tussen de verschillende stadsdelen te versterken. Het plan Cuypers-Kooken werd daarbij als onderlegger gebruikt, een aantal uitgangspunten bleven hetzelfde. In dit tweede uitbreidingsplan projecteerde Kools eveneens in Stratum vooral woonwijken, afzonderlijke wijken voor verschillende klassen. De buurten rond het centrum zouden het eerst gerealiseerd moeten worden. Het gebied Den Elzent werd voorzien van een stratenpatroon, vergelijkbaar met dat in het plan Cuypers-Kooken en kenmerkte zich door een ruime opzet met een aantal golvend verlopende straten. Uiteindelijk is dit één van de weinige delen van de vroegste uitbreidingsplannen dat ook daadwerkelijk is gerealiseerd. Vooral in het gebied ten noorden van de Dr. Schaepmanlaan is het stratenpatroon uit de plannen in de huidige situatie herkenbaar. Voor het zuidelijk deel is van deze plannen afgeweken, omdat het verloop van de rondweg uiteindelijk anders is uitgevoerd dan in de eerste uitbreidingsplannen werd aangegeven.

De bebouwing in Den Elzent vond plaats vanaf omstreeks 1925, toen de behoefte aan dergelijke villawijken groter werd door de groei van de industrie en de daarmee samenhangende vestiging van hoger opgeleid personeel in Eindhoven. In de jaren twintig werd het gebied ten noorden van de Dr. Schaepmanlaan gerealiseerd en voor het grootste gedeelte ingevuld. Aan het einde van die periode ontstond de eerste bebouwing in het gedeelte ten zuiden van de Dr. Schaepmanlaan: aan de Jonckbloetlaan en Alberdink Thijmlaan

verrezen in opdracht van Philips twee gezellenhuizen (gebouwd in 1930 naar ontwerp van architect A. Ingwersen). De De Genestetlaan en Broerelaan (die in eerste aanleg een verbinding tussen de beide gezellenhuizen en een begrenzing van de gemeenschappelijke tuin vormden) zijn in de jaren dertig bebouwd met woonhuizen. De rest van het stratenpatroon en de bebouwing daarvan werd in de periode na 1935 gerealiseerd (kaart 4).

De negentiende-eeuwse tuin van Sinkel werd in 1890 in vier percelen verkocht. De gemeente Eindhoven slaagde er tussen 1916 en 1929 in de gronden te verwerven, aanvankelijk met de bedoeling er een ziekenhuis en woningen te bouwen. Op initiatief van vooral directeur Gemeentewerken Kools kreeg een groot deel van de voormalige tuin een openbare bestemming als Stadswandelpark (architect D.F. Tersteeg). In de jaren dertig werd het park onder meer verrijkt met het Radiomonument (ter herinnering aan de eerste directe radioverbinding met Nederlands Indië, die vanuit Eindhoven werd gerealiseerd) en een sterrenwacht (geschenk van Dr. A.F. Philips). Sancta Ursula kreeg in 1930 de functie van gemeentehuis. In 1964 moest de villa wijken voor de nieuwe stadsschouwburg. Het voormalige koetshuis is bewaard gebleven (het huidige Stadspaviljoen).

Beschrijving huidig ruimtelijk karakter

Het gebied valt uiteen in vier onderdelen te weten het woongebied ten noorden van de Dr. Schaepmanlaan, het woongebied ten zuiden van deze verkeersas, de Dommel met aangrenzend groen en het Stadswandelpark in het zuiden van het gebied, grenzend aan het Dommelplantsoen. De tweedeling in noord en zuid wordt versterkt door een verbreding van de Dr. Schaepmanlaan die in het kader van de aanleg van tangenten en binnenringwegen in de jaren zeventig heeft plaats gevonden.

Het noordelijk gedeelte sluit aan bij het centrum van de stad en wordt grotendeels in beslag genomen door woonbebouwing. De ruime opzet van de oorspronkelijke plannen is daarbij nog in takt. De Elzentlaan doorsnijdt dit deel van de wijk en vormt de belangrijkste ontsluitingsweg. Ten oosten daarvan brengt een aantal dwarsstraten de wijk in verbinding met de oude structuur, in het westen van het gebied liggen verbindingsstraten tussen de Elzentlaan en het gebogen straatbeloop dat uitzicht biedt op de Dommelplantsoenen. De bebouwing bestaat vooral uit vrijstaande huizen en kleine rijtjes geschakelde woningen. Voor de bebouwing zijn diverse architecten aan het werk geweest, aanvankelijk onder supervisie van bouwmaatschappij 'Den Elzent' (vooral in dit noordelijk deel van het gebied), later steeds meer op particulier initiatief. De Jan Smitzlaan wordt gedomineerd door een tweetal schoolgebouwen. De begrenzing van het noordelijk gebied valt voor een deel samen met de oude structuur. Hier is na 1950 veel oorspronkelijke bebouwing vervangen door veel grootschaliger objecten die het beeld van de wijk aantasten. De Dommel wordt in dit noordelijk gebied aan weerszijden omgeven door niet al te brede groenstroken.

De bebouwing in het zuidelijk deel beslaat een aanmerkelijk kleiner gebied en is later tot stand gekomen. Tussen de Jonckbloetlaan en Alberdingk Thijm laan zijn twee parallelstraten aanwezig, later nog met een derde aangevuld. De structuur werd pas na 1940 afgerond met een gebogen straat die Jonckbloetlaan en Alberdingk Thijm laan met elkaar verbindt. De bebouwing bestaat ook hier vooral uit vrijstaande woonhuizen. Vooral in dit zuidelijk deel doen zich enkele bijzondere gebouwen voor zoals de gezellenhuizen en het Observatorium. Ten westen van het woongebied zet de Dommel zich voort, maar wordt door een veel groter plantsoen omgeven. Dit is vooral het geval bij de samenkomst van Tongelreep en Dommel. Ten oosten van het zuidelijk woongebied bevindt zich het Stadswandelpark met een aantal slingerende paden tussen gazons en waterpartijen. De zuidelijke punt van het park is in de jaren vijftig en zestig bebouwd met een aantal appartementengebouwen.

Nadere typering te beschermen waarden

Het gezicht omvat een groot gebied waarin zich woonwijken met villa's bevinden en uitgestrekte parken, gevormd door het Stadswandelpark en de Dommel met aangrenzende plantsoenen (Dommelplantsoen en Stadswandelpark komen bij de Alberdingk Thijm laan bij elkaar). De aanleg van het woongebied is geheel planmatig tot stand gekomen. De opzet is ruim en verleent de wijk, mede door het gebruik van gebogen straten, het karakter van een tuinwijk. Van belang hierin zijn vooral de veelal vrijstaande woningen die alle van tuinen zijn voorzien. Een enkel voorbeeld daarvan is in het kader van het MSP tot beschermd monument aangewezen. De waarde van de villa's ligt meer in hun samenhang dan in de afzonderlijke architectonische kwaliteiten.

Het groengebied neemt een belangrijke plaats in in het zuidelijk deel van het gezicht en is grotendeels planmatig, afgestemd op het natuurlijk beloop van de Dommelstroom en de historisch bepaalde locatie van de tuin van Sinkel. Park en Dommel met plantsoenen verlenen aan het gebied een meerwaarde, overeenkomstig de gedachten uit het eerste uitbreidingsplan voor Eindhoven van Cuypers en Koonen.

Waardering

Het gebied is vooral van stedenbouwkundig belang. Het villapark Den Elzent is een onderdeel van de stadsuitbreidingen zoals die zich na 1920, toen de annexatie van een vijftal randgemeenten was gerealiseerd, op grote schaal voltrok. Als zodanig is het gebied een uitdrukking van een ruimtelijke ontwikkeling welke noodzakelijk werd door de economische ontwikkelingen.

Het noordelijk deel van Den Elzent is één van de weinige voorbeelden waar deze uitbreiding volgens de vroegste

uitbreidingsplannen werd gerealiseerd. Het gebied heeft daarom stedenbouwkundige waarde. Daarnaast bestaat er tussen bebouwing en groen een hoogwaardige samenhang die goed bewaard is gebleven.

Begrenzing beschermde stadsgezicht

(zie begrenzingskaart)

Het gebied is aan twee zijden duidelijk begrensd: in het westen door de rivier de Dommel. Het water met groenvoorzieningen vormt een buffer tussen het beschermd gebied en de wijken ten westen daarvan in het stadsdeel Gestel. In het zuiden vormt een deel van de rondweg (Boutenslaan) een duidelijke afscheiding. Deze vierbaans verkeersader is grotendeels verhoogd aangelegd en vormt een afscheiding tussen het beschermd gebied en het stadsdeel dat daar ten zuiden van ligt, echter niet in functioneel opzicht. Ten zuiden van de Boutenslaan ligt direct achter de Aalsterweg (verlengde van de Stratumsedijk, oude structuur die Den Elzent begrenst) een villawijk uit de jaren zestig van de twintigste eeuw en ten westen daarvan strekt zich rond de Dommel een uitgebreid groengebied uit met een landelijk karakter.

In het oosten en noorden is de grens minder strak, hier wordt ze globaal gevormd door de bestaande oude lintstructuur van Stratum (Aalsterweg/Stratumsedijk) en Eindhoven (Wal). Restanten van oude bebouwing en bebouwing uit de jaren twintig en dertig gaan hier in elkaar over. De grens ligt iets achter de oude structuur vanwege de vele nieuwe invullingen aan deze wegen en volgt de Le Sage ten Broeklaan tot aan de stadsschouwburg. Als verbinding in het noordelijk deel fungeert de Elzentbrug die de Jan Smitzlaan over de Dommel voert en op de Edenstraat, in het verlengde van de Dr. Schaepmanlaan, uitkomt. Daar buigt de grens af om via de Schaepmanlaan achter de bebouwing van de Elzentlaan door in

noordelijke richting verder te gaan. De grens doorsnijdt dan de Vondellaan ter plekke van de Tesselschadelaan en loopt door achter de bebouwing van de P.C. Hooftlaan tot aan de Dommel.

Rechtsgevolg

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden vastgesteld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd stadsgezicht kan daarbij dienen als uitgangspunt van het beschermingsbelang. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

Bronnen

Beekman, P. (1982), Eindhoven stadsontwikkeling 1900-1960.

Spoorenberg J. (1992), Uit de geschiedenis van het Stadswandelpark en huize den Elzent alias Sancta Ursula. In: 't Gruun Buukske 1992-2 en -4.

Kaarten

kaart 1: J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, provincie Noord Brabant, gemeente Stratum. Uitgave H. Suringar, 1865.

kaart 2: Kadasterkaart gemeente Stratum, sectie A blad 2, ca. 1885. Streekarchief regio Eindhoven.

kaart 3: Uitbreidingsplan Gemeente Stratum, Villa-park Den Elzent, door J. Cuypers en L.P.J. Kooken (1918).

kaart 4: Surveykaart gemeente Eindhoven 1945-1947. Streekarchief regio Eindhoven.

Colofon

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1998.

Onderzoek: Provincie Noord-Brabant, Afdeling Welzijn, Educatie en Cultuur.

Begrenzingskaart:

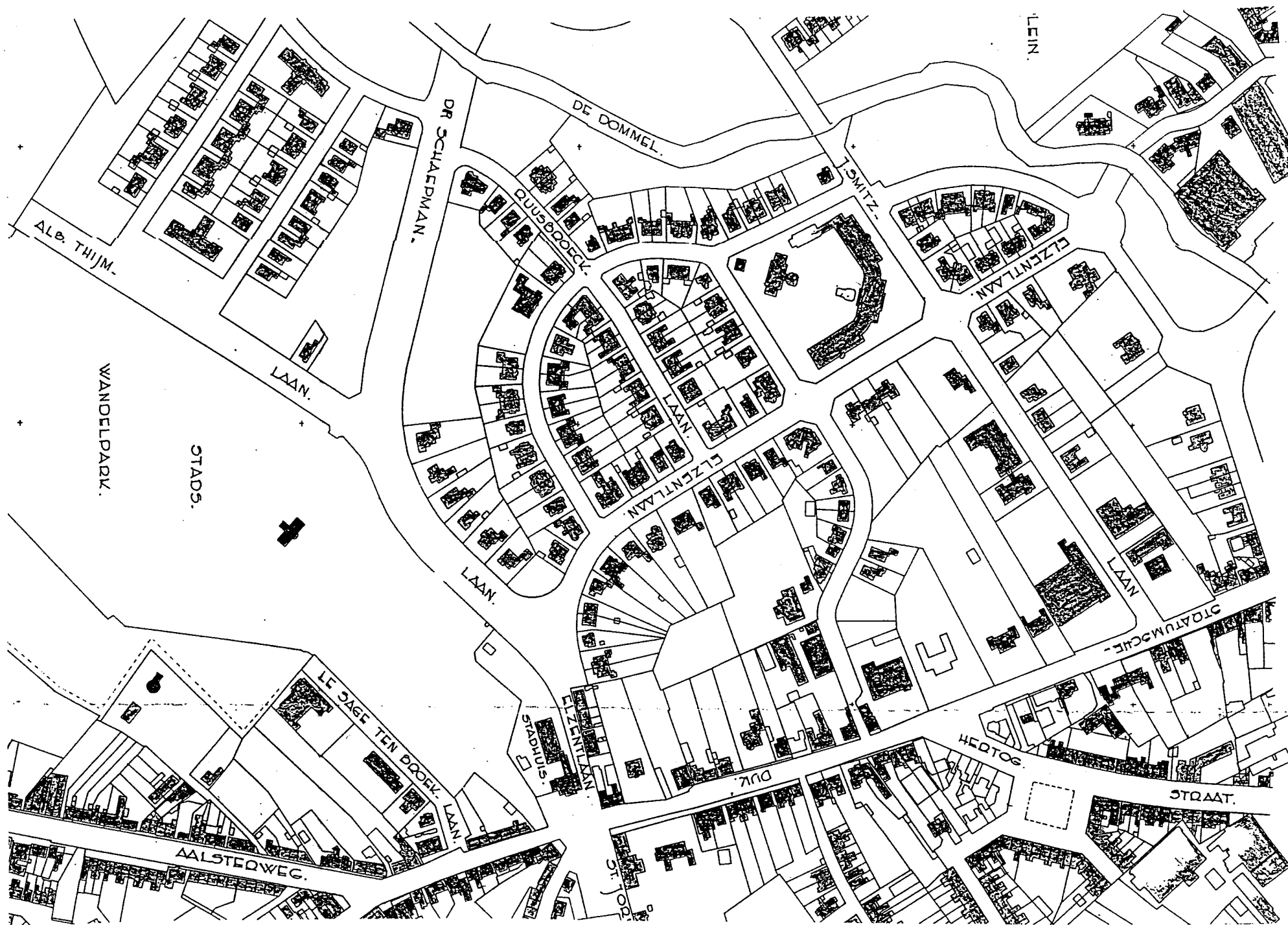
Kaart van de gemeente Eindhoven, aangepast door studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Foto omslag: Topografische Dienst, Emmen.

Productie: RDMZ/Multicopy, Zeist

kaart 2: Kadasterkaart gemeente Stratum, sectie A blad 2, ca. 1885. Streekarchief regio Eindhoven.

kaart 4: Surveykaart gemeente Eindhoven 1945-1947

